

УДК 334:330.3

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Бойда С.В.

Буковинський державний фінансово-економічний університет

Досліджено інституційні та економічні проблеми формування вітчизняного бізнес-середовища на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій. Обґрунтовано правовий аспект формування інституційного середовища розвитку підприємництва. Проведено аналіз процесів та явищ, що зумовлюють інституційні деформації бізнес-середовища в Україні. Узагальнено основні деструктивні чинники розвитку вітчизняного інституційного середовища. Обґрунтовано пріоритетні напрями державного регулювання підприємництва та покращення національного бізнес-середовища.

Ключові слова: бізнес-середовище, рейтингові оцінки, інституційно-економічні проблеми, підприємництво, державне регулювання.

Постановка проблеми. Несистемний, неефективний, надмірно ліберальний процес переходу України від адміністративно-командної до ринкової економіки призвів до утворення інституційної структури, яка є лише частково реформованою і характеризується ознаками нестабільності та вразливості. Наявне сьогодні в Україні інституційне середовище не сприяє розкриттю підприємницького потенціалу та реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку національної економіки. Місце України у низці світових рейтингів свідчить про наявність системних проблем як у бізнес-середовищі, так і у державному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи інституційного підходу до дослідження економічних відносин були сформовані ще Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, Дж.К. Гелбрейтом. Дослідженню окремих питань економічного та інституційного характеру щодо формування бізнес-середовища в Україні присвячені праці таких вітчизняних учених, як: Бережний Я.В., Ляпін Д.В., Мельник М.І., Покришка Д.С., Пустовійт Р, Склярець Д.В. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, огляд наукової літератури з вказаної проблематики свідчить про відсутність комплексного підходу до вивчення питань впливу інституційного середовища на розвиток підприємницького потенціалу

в умовах трансформації економічної системи. Аналіз інституційно-економічних проблем формування бізнес-середовища в Україні на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій дасть змогу виокремити позитивні і негативні тенденції розвитку ділового клімату та розробити практичні першочергові рекомендації з його покращання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування пріоритетних напрямів та засобів покращання інституційного середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній науці інституційне середовище розглядається як сукупність певних політичних, соціальних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу [5].

Нова інституційна економічна теорія указує на те, що виникнення передумов суспільних змін залежить від внутрішньої динаміки розвитку суспільства. Відсутність реформ провокує настання кризи та спрощення системи до більш низького рівня норм. Для попередження подібної руйнації необхідно модернізувати державу як системотворчу структуру та сформувані політику суспільно-економічних реформ на основі гнучких поведінкових рамок. Сучасний етап розвитку України набув характеру своєрідного «перезавантаження» попередніх практик роботи органів державної влади та економічних агентів.

Стратегічна «пауза», що донедавна тривала в Україні, змінилася активізацією реформаційних процесів, які за своїм масштабом можуть бути охарактеризовані як «нова хвиля реформ».

У цьому контексті науковий інтерес становлять дослідження Р. Пустовіта, який розглядає правовий аспект формування інституційного середовища розвитку підприємництва. Серед основних правових сегментів інституційного середовища, які безпосередньо впливають на розвиток підприємництва він виділяє наступні:

- регуляторну політику щодо підприємництва;
- правовий механізм виконання контрактів та специфікації прав власності, що вважається чи не найголовнішим, оскільки, як свідчить реальний досвід, фактичні відносини неминуче відхиляються від бажаних, а тому виникає необхідність примусового виконання контрактів;
- забезпечення інституціональних правил «конкурентної гри» через досягнення взаємного співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань [7, с. 143].

Сучасні країни, економіки яких побудовані на ринкових принципах, намагаються розробляти й застосовувати державне регулювання для зменшення негативних наслідків неспроможностей ринку. У теорії неспроможності держави визначаються як симетричні до вад ринку й такі, що потребують подібного набору інструментів для свого зменшення. Тобто виникнення будь-якої кризи прямо вказує на загострення існуючих тих чи інших неспроможностей ринку або держави. Тому їх ідентифікація та подолання відіграє основну роль у реформуванні економічної системи [1, с. 11].

Інформативним показником ефективності державної політики в різних сферах, зокрема економічній, що враховується провідними міжнародними кредиторами та компаніями під час здійснення кредитування та вкладення інвестицій, є місце країни у міжнародних рейтингах.

1. Індекс глобальної конкурентоспроможності. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2015 рік Україна втратила 3 позиції і спустилась з 76-го (у 2014 році) на 79 місце серед 140 країн світу. Україна знаходиться між Гватемалою та Таджикистаном. Причому показник конкурентоспроможності України також знизився: на 0,11 з 4,14 до 4,03.

Індекс конкурентоспроможності визначає здатність економіки зростати у довгостроковій перспективі. Складається з 114 показників, 2/3 яких – це результати опитування керівників бізнесу, 1/3 – статистична інформація. Опитування бізнесу проводилось у січні – березні 2015 року, більшість статистичних даних за 2014 рік. Найбільше позицій Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (мінус 29 позицій, 134 місце із 140 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (мінус 14 позицій, 121 місце). Трохи погіршились оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (мінус 2 позиції). Традиційно Україна відстає у рейтингу за складовими якості інституцій (у 2015 році, як і у 2014, Україна знаходиться на 130-му місці) та ефективності ринку товарів та послуг (106-е місце) [9].

2. Індекс легкості ведення бізнесу. Україна посіла у 2015 році 83-тє місце серед 189 держав за індексом легкості ведення бізнесу. Загалом наша країна піднялася на чотири сходинки порівняно з 2014 роком. Найбільший прогрес зафіксовано у сфері започаткування бізнесу, водночас за показниками виконання контрактів та отримання дозволів на будівництво позиції суттєво погіршилися [3].

Індекс легкості ведення бізнесу вираховується на основі десятих індикаторів (які є методологією Doing Business Project): створення бізнесу, робота з дозволами на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація майна, отримання кредиту, захист прав інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, забезпечення контрактів, закриття підприємства [11].

3. Глобальний інноваційний індекс. За глобальним інноваційним індексом Україна у 2015 році посіла 64 місце зі 141 країни (-1 сходинка). Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GII) – дослідження інноваційного клімату країн, яке проводить з 2007 року школа бізнесу INSEAD, а також Світова організація інтелектуальної власності та Корнельський університет.

Глобальний інноваційний індекс охоплює 7 ключових елементів дослідження: інститути; людський капітал і дослідження; інфраструктура; ринковий досвід; бізнесовий досвід; отриманні знання та технології (науково-практичні результати); результати творчої діяльності. Якщо аналізувати позиції нашої країни окремо за критеріями індексу, то отримаємо такий результат: інститути – 98 місце; людський капітал і дослідження – 36; інфраструктура – 112; ринковий досвід – 89; бізнесовий досвід – 78; отриманні знання та технології (науково-практичні результати) – 34; результати творчої діяльності – 75 [10].

4. Індекс економічної свободи. У щорічному рейтингу країн за рівнем економічної свободи Україна у 2015 році посіла 162 місце з 178 країн (у 2014 році вона займала 155 місце). Експерти американського дослідницького центру The Heritage Foundation визначають економічну свободу, як «відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту та підтримки свободи як такої».

Ступінь свободи економіки розраховується за середнім арифметичним десятих показників: свобода бізнесу, торгівлі, фінансового сектора, інвестицій, праці, монетарна та фіскальна свободи, гарантії прав власності, розмір бюрократичного апарату і ступінь захисту від корупції. Таким чином, в «абсолютно вільній» економіці в результаті повинно вийти 100 балів, а там, де свободи немає в принципі, відповідно, нуль. Всі країни світу, представлені в поточному звіті, розділені на п'ять умовних груп у відповідності зі своїм рейтингом за індексом економічної свободи: «вільні», «переважно вільні», «помірно вільні», «переважно невольні» і «невільні». Середньосвітове значення індексу економічної свободи в 2015 році зросло на 0,1 пункту і склало 60,4 бали, що є найвищим показником за всю історію спостережень (з 1995 року). Україна набрала 46,9 бала, на 2,4 менше, ніж у 2014 році.

Україна погіршила свої позиції по восьми з 10 показників, найгірша ситуація з гарантіями прав власності, інвестиціями, управлінням державними витратами. Україні так і не вдалося повернутися зі старими проблемами: корупцією, тісним зв'язком між олігархами і владою, слабкістю правової системи. Крім України, до списку країн з «репресивною економікою» входять ще 25 країн. У цю групу – останню в рейтингу, увійшли також країни Африки, Латинської Америки, зокрема Аргентина і Венесуела, а також Білорусь і Туркменістан [6].

5. Індекс інвестиційної привабливості. У 4-му кварталі 2015 року індекс інвестиційної привабливості України склав 2,57 бали з 5 можливих. Оцінка інвестиційної привабливості проводиться Європейською Бізнес Асоціацією і ґрунтується на регулярному моніторингу бізнес-клімату першими особами компаній-членів Асоціації. Цього разу у дослідженні взяв участь 71 топ-менеджер. Протягом року спостерігалась відносно стабільна картина і майже жодних коливань, адже позначка Індексу так і не перевищила середнє значення і весь 2015 рік залишалася у негативній площині (1-й квартал – 2,51; 2-й – 2,66; 3-й – 2,56). Варто зауважити, що 3 бали – це нейтральний рівень, а все, що нижче являє собою негативне значення.

Дослідження демонструє, що переважна більшість – 80% бізнесменів – незадоволені поточним станом інвестиційного клімату в Україні. Директори компаній підтверджують, що занадто багато часу вже витрачено на розмови та наміри у відношенні реформ, проте надто мало було зроблено за минулий рік. Серед найважливіших кроків, яких потребує економіка країни, інвестори відмічають такі: 39% – боротьба з корупцією; 25% – виважена податкова реформа; 24% – судова реформа; 14% – прискорення реформ; 8% – «звільнення» державних органів від бюрократії. Найбільш вдалими реформами 2015 року опитані респонденти визнали: 48% – нова поліція; 7% – реформи у банківському секторі [2].

Таким чином, головними деструктивними чинниками розвитку інституційного бізнес-середовища в Україні є наступні:

- низька ефективність державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, незастосування на практиці регуляторного законодавства, зокрема в частині притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників та посадових осіб центральних та місцевих органів влади, винних у порушенні порядку регуляторної діяльності;

- недосконалість нормативно-правового забезпечення боротьби з криміналізацією економіки, одним з основних недоліків вітчизняного законодавства у цій сфері є відсутність системи спеціалізованих кримінально-правових, процесуальних, фінансово-фіскальних засобів, спрямованих безпосередньо на боротьбу з організованими правопорушеннями в економічній сфері;

- низька ефективність стратегічного планування і програмування державної політики підтримки підприємництва. Як правило, програми підтримки підприємництва різних рівнів стосуються лише сектору малого підприємництва та не формують цілісної системи розвитку підприєм-

ствництва, відсутня належна спадковість програм, низькою є якість роботи з визначення стратегічних цілей, а обсяги фінансування програм не завжди є обґрунтованими;

- низький рівень якості корпоративного управління. Якщо у розвинутих країнах інституційна поведінка менеджерів акціонерних товариств спрямована на те, щоб максимальніше показати результати діяльності, які дозволяють збільшити рівень капіталізації підприємства, то у вітчизняних умовах управлінці та мажоритарні акціонери намагаються «приховати» фінансові потоки і занижити показники, а прибуток поділити серед обмеженої кількості акціонерів;

- недосконала система технічного нагляду та стандартів. Застаріла система технічного регулювання пригнічує інноваційну активність України та негативно впливає на її експортний потенціал. Без реєстрації нового стандарту/технічних умов підприємство не може випустити новий продукт. Як наслідок, велика кількість нових технологій не використовуються в Україні, а рівень виведення нових товарів на ринок є вкрай низьким.

Надзвичайно вагомий деструктивний вплив на формування ефективного бізнес-середовища чинить корупція в Україні. Для подолання цього явища, по-перше, необхідними є політична воля української влади щодо реалізації системи скоординованих та прозорих дій з подолання корупції. По-друге, вкрай необхідною є докорінна дерегуляція багатьох суспільних процесів (спрощення процедур реєстрації власності, відкриття та закриття бізнесу, процедур торговельного режиму, митних процедур та вимог безпеки в торгівлі й розміщенні ринків) шляхом скорочення державного апарату та мінімізації контактів чиновників з суб'єктами бізнесу. По-третє, необхідно законодавчо закріпити механізми цивілізованого лобювання бізнес-інтересів з паралельним усуненням представників бізнесу з органів державної влади [4, с. 110].

Загалом усунення дестимулюючих чинників формування бізнес-середовища є головною умовою для забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності. Напрями перетворення інституційного середовища повинні відповідати принципам і завданням економічної політики, правовому і соціальному середовищу. Зокрема, до них можна віднести наступні:

1. Створення ефективних інструментів правового регулювання в економіці (закріплення правил, що склалися, і способів вирішення господарських проблем в нормах і законодавчих актах).

2. Застосування у відповідності з міжнародними стандартами санітарних норм і екологічних нормативів.

3. Формування організаційно-господарських структур, які зможуть привести до підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки (наприклад, кластерні об'єднання на всіх рівнях).

4. Підвищення ефективності адміністративного регулювання економіки, що включає: контроль за банківською і кредитною системами, надання державних і муніципальних контрактів, укладання міжрегіональних і міжгалузевих угод і т. ін.

5. Створення і постійне вдосконалення всієї регіональної інфраструктури з метою створення сприятливих умов для ведення і розвитку бізнесу.

Висновки і пропозиції. Наявність ринкових інститутів не приводить автоматично до формування ефективного інституційного середовища. Для цього необхідні стимули, або засоби примусу для їх належного функціонування. Вирішення проблеми стимулювання полягає в створенні механізму, що встановлює жорстку

пряму залежність між дією в потрібному напрямі і заохоченням цієї дії. Провідну роль у зниженні невизначеності може і має взяти на себе держава, причому реалізація регулювального державою процесу ринкової інституціалізації бізнес-середовища повинна набути системного характеру.

Список літератури:

1. Бережний Я. В. Проблеми та шляхи формування сприятливого інституційного середовища для підприємницької діяльності в Україні: аналіз. доп. / Я. В. Бережний, Д. В. Ляпін, Д. С. Покришка; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 80 с. – (Сер. «Економіка», вип. 13).
2. Індекс інвестиційної привабливості України у 4-му кварталі 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua/uk/information-support/eba-news/item/33277-2015-12-28-1013>
3. Індекс легкості ведення бізнесу міг бути й вищим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/indeks-legkosti-vedennya-biznesu-mig-buti-jvishim>
4. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні (за даними рейтингових оцінок) / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1 (40). – С. 99-114.
5. Національна економіка: навч. посіб. / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович; за ред. А. Ф. Мельник. – К.: Знання, 2011. – 463 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>
6. Перший інформаційний ресурс українців Молдови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainians.md>
7. Пустовійт Р. Формування інституційного середовища розвитку вітчизняного підприємництва / Р. Пустовійт // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 140-144.
8. Склярець Д. В. Напрями удосконалення інституційного середовища формування та функціонування регіональних ринків продовольства / Д. В. Склярець // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (I). – С. 42-53.
9. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytingu-globalnoi-konkurentospromozhnosti-2015>
10. Україна у світових рейтингах: Глобальний інноваційний індекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informal.com.ua/ratings/ukrajina-u-svitovyh-rejtynhah-hlobalnyj-innovatsijnyj-indeks>
11. Україна у світових рейтингах: Індекс легкості ведення бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informal.com.ua/ratings/proekt-vedennya-biznesu-indeks-lehkosti-vedennya-biznesu>

Бойда С.В.

Буковинський державний фінансово-економічний університет

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕС-СРЕДЫ В УКРАИНЕ

Аннотация

Исследованы институциональные и экономические проблемы формирования отечественной бизнес-среды на основе рейтинговых оценок ведущих международных организаций. Обосновано правовой аспект формирования институциональной среды развития предпринимательства. Проведен анализ процессов и явлений, обуславливающих институциональные деформации бизнес-среды в Украине. Обобщены основные деструктивные факторы развития отечественной институциональной среды. Обозначены приоритетные направления государственного регулирования предпринимательства и улучшения национальной бизнес-среды.

Ключевые слова: бизнес-среда, рейтинговые оценки, институционально-экономические проблемы, предпринимательство, государственное регулирование.

Boyda S.V.

Bukovyna State University of Finance and Economics

INSTITUTIONAL PROBLEMS OF FORMATION OF BUSINESS ENVIRONMENT IN UKRAINE

Summary

Investigated the institutional and economic problems of formation of the domestic business-environment on the basis of rating assignments of leading international organizations. Grounded legal aspects of forming institutional environment of entrepreneurship. The analysis of processes and phenomena, which predetermine institutional deformations of the business-environment in Ukraine. Summarizes the main destructive factors for the development of domestic institutional environment. Grounded priority directions of state regulation entrepreneurship and improving national business-environments.

Keywords: business environment, the rating assessment, institutional and economic problems, entrepreneurship, state regulation.